
ТРАДИЦІЙНІСТЬ ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ КАЗАХСЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ СПІЛЬНОТИ КНР ХХІ СТ. У КАЗАХСТАНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

І. В. Отрощенко

Казахи у Китаї переважно проживають в Ілі-Казахській автономній області (Алтайському, Ілійському, Тарбагатайському (Чугучацькому) округах), у Морі-Казахському (в Чанцзі-Хуейському автономному окрузі) і Баркюль-Казахському (в Хамійському окрузі) автономних повітах Сінцзян-Уйгурського автономного округу (СУАР), а також в Аксай-Казахському автономному повіті провінції Ганьсу, що межує із Сінцзяном¹. Казахи є титульним етносом у перерахованих вище автономних територіальних одиницях. Сьогодні на території СУАР казахи за чисельністю посідають третє місце після ханців і уйгурів, становлячи 7,4 % від загальної кількості населення. Населення СУАР становить 21,8 млн. осіб, у тому числі казахів – понад 1,5 млн. осіб². Населення Ілі-Казахської автономної області (ІКАО) СУАР становить 4,6 млн. осіб, з них казахів – 1,21 млн. осіб (26,3 %) [Посол Казахстану в КНР... 2012]. До речі, за обсягом ВВП Ілі-Казахська автономна область посідає перше місце серед інших адміністративних одиниць КНР. У 2014 році середній дохід на душу населення в ІКАО склав 11861 юанів (1862 долари), що перевищує середній показник по всьому Китаю [В Китає проживають... 2015].

У названих автономіях казахи мають свої газети, радіо, телебачення та Інтернет-ресурси рідною мовою [Самаєв 2011]. Загалом СУАР посідає перше місце з кількості офіційно використовуваних мов нацменшин серед інших районів і провінцій Китаю. Наприклад, Сінцзянська народна радіостанція здійснює мовлення п'ятьма мовами: уйгурською, китайською, казахською, монгольською та киргизською, а тамтешнє телебачення створює програми уйгурською, китайською та казахською мовами [Яо Ван 2015, 114]. У початкових та середніх класах шкіл автономного району здійснюється викладання сімома мовами: уйгурською, китайською, казахською, киргизською, монгольською, сибінською та російською. У старших класах шкіл та вищих навчальних закладах використовується 4 мови: уйгурська, китайська, казахська та монгольська [Яо Ван 2015, 114]. Дослідники Інституту літератури та мистецтва ім. Ауезова, повернувшись із експедиції Китаєм (2013 р.), черговий раз підтвердили, що казахи в Піднебесній мають можливість вчитися у своїх національних школах, видається понад п'ятдесят газет і журналів казахською мовою, здійснюють мовлення три казахські телеканали і радіо, є казахські групи і факультети у вишах, центри з перекладу тощо. Питаннями розвитку та підтримки малих народів опікується Державний комітет із національних питань, який має свої структурні підрозділи на всіх рівнях, а також різні державні та суспільні інститути вивчення національних культур [Османова 2013].

¹ Більше про географію розселення казахів у КНР та кількісні показники див.: [Balta-bayeva 2014, 155–156].

² Це переважно роди абак-керейів та найманів [Константин Сыроежкін... 2015; див. також: Сыроежкін 2010, кн. 1, 140–142]. К. Сыроежкін розповідає, що при призначенні на керівну посаду у вищих органах влади перевага віддається казахам роду абак племінного союзу керей, які вважають Китай своєю батьківщиною і ставляться до казахів інших родів як до “перебіжчиків із Росії”. Зі свого боку, представники інших родів платять їм тим же, що призводить до боротьби за владу між кадровими працівниками казахської національності [Сыроежкін 1994].

Переважна частина казахської спільноти Китаю використовує в побуті казахську мову та писемність на основі арабської графіки. Більшість китайських казахів, особливо містян, володіють основним діалектом китайської мови, знають китайську і багато сільських жителів [По следам великого исхода 2010].

За віросповіданням казахи – мусульмани-суніти. Казахи порівняно з уйгурами та дунганями позиціонують себе як таких, що освіченіші, прагнуть до знань, краще знають китайську мову, вони менш релігійні й не прагнуть дістати духовну освіту в закордонних ісламських центрах, – розповідають дослідники, які представляють аналітичний центр Всесвітньої асоціації казахів (ВАК)³ [Одна десятая процента... 2014; Baltabayeva 2014, 157]. За словами відомого казахстанського китаєзнавця К. Сироежкіна (Казахстанський інститут стратегічних досліджень), кочовий спосіб життя китайських казахів визначив відсутність постійних місць відправлення культу й медресе, які могли існувати лише на зимових стоянках [Сыроежкин 1994]. Звідси – повсюдне збереження в казахському середовищі ритуалів поклоніння пращурам і батирам свого роду. Не менше вплинув на трансформацію канонічного ісламу у казахів культ природи, широко розповсюджений серед кочівників. До сьогодні має місце поклоніння Небу, Землі, Воді, Місяцю, Сонцю та Зіркам, – розповідає дослідник [Сыроежкин 1994].

Спираючись на Шостий Всекитайський перепис населення 2010 року, дослідники аналітичного центру ВАК зазначають, що у 2010 р. в північно-західній частині СУАР проживало 1 418 278 казахів, або 97 % від загальної кількості казахів КНР. Вони в основному зосереджені в сільській місцевості – 77 % від загальної чисельності громади. У поселеннях міського типу казахів проживає більше, ніж, власне, в містах [Baltabayeva 2014, 153]. У сільській місцевості, в горах і передгір'ях казахи займаються відгінним тваринництвом, землеробством, рибальством, лісовим господарством. Їхні компактні місця проживання, як правило, розташовані на відстані від адміністративних і культурних центрів. Більший прошарок казахи становлять в Алтайському, Ілійському і Тарбагатайському округах, що межують із Казахстаном. У Пекіні та Урумчі (столиці СУАР) переважають чиновники, партійні працівники, працівники культури, освіти, науки, засобів масової інформації, фінансів, спорту, соціального обслуговування, охорони здоров'я. Казахи становлять меншість і в містах Кульджа (Інін), Куйтун, Карамай, Шаушек (Тачен) і Алтай [Baltabayeva 2014, 154].

11 червня 2015 року в Астані були представлені результати дослідження групи “Суспільна думка”, яка впродовж 2010–2014 років побувала, крім міста Урумчі, в семи аулах району, місті Алтай і двох прилеглих аулах. Загальна кількість опитаних склала 450 респондентів, було проведено 90 інтерв'ю з відео- і фотоматеріалами. Б. Ракішева, презентуючи цей проект казахстанській громадськості, зазначила, що, за їхніми даними, рідною мовою освіту отримало 92,5 % представників казахської діаспори СУАР, 91 % виховує своїх дітей у національних звичаях і рідною мовою, для 89,6 % опитаних казахів Західного Китаю виявилось дуже важливим питання родової та жузової приналежності, майже 70 % казахів у Китаї знають усі сім своїх поколінь. Казахська діаспора Китаю зберігає свої традиції й звичаї, це підтвердили 99 % опитаних респондентів [Живущие в КНР... 2015].

³ Всесвітня асоціація казахів (ВАК) – міжнародна недержавна організація республіканського значення, зареєстрована Міністерством юстиції Республіки Казахстан у 1992 році. Асоціація має підрозділи та представництва в 19 країнах світу. Основна мета Асоціації – підтримка зв'язків із закордонними співвітчизниками з питань культурно-духовного розвитку, освіти та бізнесу.

Спроможність казахів у КНР зберегти свою традиційну культуру та національну самобутність – ось що насамперед привертає увагу переважної більшості казахстанських науковців, коли вони пишуть про становище китайських казахів. І такий акцент промовисто говорить про саме сучасне казахстанське суспільство, про його глибоку традиційну складову. 24 жовтня 2002 р. на II Всесвітньому курултайі казахів у м. Туркестані було прийняте “Звернення до казахського народу”, де, зокрема, стверджувалося: “Найсвятішим обов’язком усіх нас залишається збереження нації, її мови, культури, звичаїв і традицій” [Казахстан – опора... 2011, 127]. Отже, національна самобутність китайських казахів та перспективи її збереження в майбутньому – тема близька, емоційна та хвилююча для казахстанської еліти і загалом суспільства.

Перше та головне, про що згадують, говорячи про збережену культуру казахів Китаю казахстанські автори, – це мова. Казахстанський науковець А. Самаєв, розповідаючи про свої враження від Ілі-Казахської автономної області, захоплено писав: “Однак вони зуміли зберегти свою мову та культуру. Казахи Китаю здебільшого також досконало володіють розмовною китайською мовою, як ми – російською. Але побачити двох казахів, які обговорюють китайською свої проблеми або просто розмовляють зі своїми дітьми, – нонсенс. Удома, в родині, між собою у вжитку тільки казахська, щоправда, при цьому часом все ж проскакують китайські слова або специфічні терміни. Є й уйгурські запозичення, і навіть англійські, але при цьому є тенденція повернення слів літературної казахської мови, уживаної в нас. І в цьому вони у чомусь нас навіть випереджають” [Самаєв 2004].

За кілька років відома дослідниця казахських діаспор у різних країнах світу Г. Мендікулова, перераховуючи позитивні сторони масової репатріації казахів із Китаю, зауважила, що вони є носіями мови, що дуже важливо для розвитку казахської мови в Казахстані, де внаслідок планомірної політики русифікації, проведеної в царський і радянський періоди, казахська мова виявилася в перші роки незалежності на грані незатребуваності [Мендікулова 2008, 163]. Цікаво, що, за словами Г. Оринбаєвої, ті з китайських казахів, які побували в Казахстані, найслабшим місцем казахстанського суспільства вважають русифікованість. У декого з них у словах відчувався докір: у Казахстані традиції нівельовані, люди дуже сильно європейзовані. Дослідниця розповідає про спілкування під час експедиції 2012 року з алтайськими казахами: “Якщо в бесіді з ними випадково використовувалися російські слова, це викликало в наших співрозмовників обурення” [Орынбаева 2013, 184], а також згадує показову історію: «Згадується один курйозний випадок в одному з будинків: на наше прохання не класти у чай сіль, а, навпаки, принести цукру, літній хазяїн похитав головою і з жалем сказав: “Як вони там обрусіли!” І додав: “Ханьці теж п’ють чай із цукром, але ми не збираємося їх наслідувати”» [Орынбаева 2013а].

За словами групи вчених Інституту літератури і мистецтва ім. Ауезова, які у 2013 році черговий раз повернулися з експедиції в Китай, вони знову переконалися, що саме діаспора з огляду на особливі умови виживання та збереження своєї культури волею долі стає найсуворішою носителькою та хранителькою культури своєї прабатьківщини [Османова 2013]. За словами дослідників, традиційний побут казахів Китаю не зазнав корінних змін – в аулах вони, як і раніше, користуються безліччю таких речей, які в Казахстані тепер можна побачити лише в музеях або в історичних книгах. Мальовничі юрти з усією необхідною натуральною атрибутикою, зробленою власними руками, гармонійно вписані в сучасний пейзаж Китаю. Але найголовніше – це казахська мова, якою розмовляють китайські

казахи: “Вражаюча яскравими фразеологічними зворотами, соковитістю і чистотою, вона воістину є невичерпним джерелом для казахів, відірваних від батьківщини. У тузі за батьківщиною вони не лише зберегли те, що пам’ятали, а й, плекаючи в душі національну ідею казахів про свою вільну та незалежну батьківщину, склали багато цікавих і самобутніх творів” [Османова 2013]. За їхніми мотивами казахами знято фільми, поставлено спектаклі, складено музичні твори, написано картини тощо.

Казахські відділення функціонують у Центральному університеті національностей (діють кафедри історії та етнографії казахів, казахської мови та літератури, традиційної казахської музики), в Академії суспільних наук СУАР (що складається з 12 інститутів), у Художньому та літературному об’єднанні (у складі 9 товариств за напрямками: усна та письмова література, фото, танцювальне мистецтво, музичне мистецтво, кіно-телебачення, драматургія, образотворче мистецтво). Підтримці національної мови також сприяють казахські школи, садки, мовні курси та культурні центри Китаю, наявність численних казахськомовних ЗМІ та телебачення, видання літератури казахською мовою. Так, у Китаї функціонують п’ять видавництв, що видають літературу та періодику винятково казахською мовою.

Г. Оринбаєва зауважує, що алтайські казахи старшого та середнього віку добре володіють і казахською, і китайською мовами. При спілкуванні з членами експедиції їхня казахська була фактично без домішок, а в розмовах між собою у своїй казахській мові китайські слова вони все ж таки використовують. Проте, за словами дослідниці, схоже, що молодь до двадцяти років не завжди достатньо володіє рідною мовою або зовсім нею не володіє, що є головним джерелом занепокоєння та соціального дискомфорту в сучасних казахів Китаю [Орынбаєва 2013, 185]. Т. Каукенова, зі свого боку, підкреслює: для того щоб стати успішним саме в китайському середовищі, казахська мова практично не потрібна, а от володіння китайською має бути на рівні носіїв. Тому умови життя призводять до того, що в містах друге й третє покоління казахів уже дуже слабко володіють рідною мовою [Каукенова 2015]. Нині казахи все більше прагнуть у міста, де діти зростають у китайському мовному середовищі та культурі і вже погано розмовляють казахською. Та й в Урумчі сьогодні можна зустрітися з казахами, що забули рідну мову, – зазначає ще одна казахстанська дослідниця [Есимова 2015].

У серпні 2012 року група співробітників Інституту історії та етнології імені Ч. Валіханова здійснила етнографічну експедицію в Алтайському автономному окрузі СУАР (це було вже третім відрядженням етнологів інституту до Китаю). Вони також, як і вищезгадані дослідники Інституту літератури і мистецтва ім. Ауєзова, фіксують той факт, що в побуті в китайських казахів, особливо в сільській місцевості, предметів традиційної культури значно більше, ніж у середньостатистичного казахстанського казаха. Г. Оринбаєва наголошує, що, хоча в роки “культурної революції”, в ході лівацької кампанії по боротьбі зі “спадщиною минулого”, спалювалось усе, що вказувало на національну відмінність: повстані і ткані вироби з національним орнаментом, дерев’яний посуд, мечеті тощо, – місцеві казахи згодом прагнули відродити знищене мистецтво [Орынбаєва 2013, 183–184]. У всіх відвіданих членами експедиції будинках, окрім побутових речей у національному стилі, була казахська та казахстанська державна символіка, привезена з Казахстану або виготовлена вручну. У більшості казахів, яких зустріли дослідники, незалежно від віку, роду занять, місця в суспільстві, сигналами в стільникових телефонах була казахська музика, а на вулицях будь-якого населеного пункту неодмінно можна зустріти підлітка, хлопчика або дівчинку, з домброю в руках

[Орынбаева 2013, 183]. У самому Алтайському автономному окрузі багато музеїв, куди силами ентузіастів з-поміж місцевих казахів відбираються кращі зразки казахської матеріальної культури. Їхніми ж силами триває відновлення пам'ятників казахським діячам XVIII – початку XX ст., зруйнованих у роки “культурної революції” [Ажигали, Орынбаева 2013, 155].

Казахстанські дослідники звертають увагу на родинні генеалогії китайських казахів. За їхніми словами, родинні генеалогії є засобом підтримки позитивної етнічної ідентичності, оскільки містять кілька взаємозалежних компонентів: апеляція до минулого – заповіти пращурів та їхня допомога, сьогодення як вибір із минулого і майбутнє як виправдання сьогодення [Калыш, Касымова 2014, 316]. Усі родини казахів у Китаї (і після переїзду в Казахстан ця практика зберігається) вписують членів своєї родини в шежире⁴ великих родів і підродів і змушують своїх дітей змалечку заучувати імена предків до сьомого коліна, супроводжуючи цей процес історіями про діяння своїх пращурів, розповідями про їхні досягнення та настанови, які вони залишили їм як спадщину. Незнання шежире та жети ата⁵ вважається не просто неучтвом, а відступом від “казахськості”. «У складні роки маоїстських реформ і “культурної революції” в Китаї, за словами наших респондентів, їхні предки усно зберігали історії і крадькома наставляли цьому своїх дітей. Нині вони записують і дбайливо зберігають свої зошити із сімейними історіями та лапідарно розписують нерозривний зв'язок між усіма казахами через роки та відстані», – пишуть дослідники [Калыш, Касымова 2014, 316].

“Казахська діаспора Китаю любить, знає й зберігає свої танці, чого так не вистачає нам, сучасним казахстанцям”, – зауважує казахстанський мистецтвознавець Г. Жумасейтова [Жумасейтова]. Крім танцювального мистецтва, казахські спільноти за кордоном, у таких країнах, як Монголія та Китай, зберегли прадавні способи обробки металу і вовни, рідкісні види прикладного мистецтва, споконвічні зразки прадавньої музичної культури, багато в чому втрачені в сучасному Казахстані через низку суспільно-політичних змін XX століття. Своєчасний пошук, фіксація та систематизація цього матеріалу є нагальною потребою національного мистецтвознавства і стане певним внеском у науковий аналіз сучасного стану культури Казахстану як єдиного багатогранного феномену, – підкреслює дослідниця⁶ [Жумасейтова 2013, 82]. Становлять також значний інтерес меморіально-культові

⁴ Шежире (*каз.* шежире) – генеалогічний родовід у казахів. Зазвичай це письмове або усне перерахування пращурів по прямій чоловічій лінії.

⁵ “Жети ата” (“Жеты ата”) – “сім поколінь”. За казахським звичаєм, усі нащадки одного діда до сьомого коліна вважаються близькими родичами. Стародавній звичай вимагає знати сім поколінь пращурів і забороняє шлюби усередині роду.

⁶ Г. Жумасейтова також звертає увагу, що Китай посідає одне з перших місць за кількістю об'єктів, включених у списки нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО і таких, що потребують охорони; в цьому списку чимало об'єктів культурної спадщини інших народів, але поданих від імені Китаю. У цьому напрямку держава веде постійну роботу, на яку виділяються чималі державні кошти. Будь-яка культурна спадщина перебуває під опікою й обов'язково ретельно вивчається, потім визначаються її зберігачі як на державному, так і обласному, районному рівнях. У цих питаннях перейняти досвід Китаю для нашої країни було б досить корисно, – зазначає дослідниця [Жумасейтова]. Існує багато додаткових виплат для діячів культури та мистецтва, видаються патенти для так званих “хранителів нематеріальної культури” [Орынбаева 2013, 183]. Так, казахські кінноспортивні ігри і народна медицина в список нематеріальної культурної спадщини державного рівня включені як “такі, що належать казахському народові” [Лаханулы 2015; див. також: Макулжан 2008, 35].

спороди казахів Монголії та Китаю, особливо різні традиційні та архаїчні елементи, що збереглися дотепер, багато з яких зникли з погребально-поминальної агрибутики казахів на території розселення основного етносу [Турганбаева 2014, 408].

У 2012 році в Сіньцзянському медичному університеті (Урумчі) започаткували навчання студентів за спеціальністю “казахська традиційна медицина”. У самому Казахстані казахської медицини студентів навчають не скрізь, викладають здебільшого її історію [Алимова 2013]. У КНР же фінансування наукових досліджень у сфері казахської традиційної медицини збільшується щороку. Перші дослідження розпочалися в Китаї ще в 1985 році. За словами відомого казахстанського історика-китаєзнавця К. Хафізової, в Китаї з кінця 1980-х рр. почали масово випускатися пам’ятники письмової культури народів Китаю, реставрувалися старі й зводилися нові матеріальні пам’ятки. Відбулося повернення до традиційної культури, і відновилося почуття поваги до неї [Хафізова 2012, 56]. Казахстанська дослідниця А. Макулжан розповідає, як організацією “Казахський народний фольклор” за 10 років роботи були видані 4 збірники казахської народної духовної спадщини. Для цього була створена спеціальна експедиція, яка збирала матеріали по аулах. З метою пропаганди казахської спадщини вибрано перекладали китайською мовою. Зразки фольклору казахів КНР видали в трьох великих томах. І організація експедиції, і придбання рукописів фінансувалися Китайською державою [Макулжан 2008, 34].

За результатами експедиції до Алтайського автономного округу СУАР (2012 р.) Г. Оринбаева, зокрема, зазначає, що у книгарнях Алтаю досить багато книг казахською мовою. Серед них чимало етнографічних видань про звичаї, обряди, національну кухню, ігри, одяг казахів. Є багатотомні видання, що містять історичні джерела про казахів, а також чимало творів місцевих поетів і прозаїків [Орынбаева 2013, 187]. На думку дослідниці, той факт, що Китай знаходить чималі кошти для вивчення казахів, вказує на те, що уряд надзвичайно зацікавлений у налагодженні в краї мирних міжетнічних відносин. Слід зазначити також, що в КНР триває переклад творів казахських і уйгурських письменників китайською мовою, організується систематична робота з їхньої пропаганди серед китайських читачів, надається фінансова підтримка, обсяг якої щорічно збільшується [Правительство Китая... 2011].

Дослідники фіксують часткове і почасти комплексне збереження традиційних основ культури в більшості місць розселення казахів Сіньцзяну, яких окремі дослідники називають “останніми кочівниками Китаю” [Ажигали 2014, 24]. Так, значна частина населення аймаків Ілі, Тарбагатай, Алтай веде переважно традиційне скотарське господарство в його напівкочових і напівосілих формах, із розведенням основних видів худоби (овець, коней, верблюдів, корів і яків), поголів’я якої в казахських районах, мабуть, перевищує 10 млн. Нині скотарські поселення казахів у їхньому класичному варіанті можна спостерігати тільки в казахів Алтаю – в Західній Монголії та Західному Китаї – місцях компактного розселення казахської спільноти, представники якої й на початку XXI ст. продовжують жити в умовах напівкочового-напівосілого побуту [більше див.: Казахи Китая]. Дослідники відзначають успіхи тваринників-казахів у сфері народної селекції різних видів худоби. В усіх тваринницьких районах Сіньцзяну традиційні промисли та ремесла казахів переважно збережені й відіграють в економічному житті місцевого населення помітну роль [Ажигали, Орынбаева 2013, 154].

Доповнює та підтверджує спостереження казахстанських науковців преса РК. Так, зокрема, розповідають про фабрику в Кульджі, що шиє національний

казахський одяг – ТОВ “Тасбулак”. Її власниця, перш ніж зайнятися бізнесом, тривалий час проводила дослідження, по крихтах збирала збережені дані про види національних орнаментів, способи вишивання, стилі. Вона відкрила невелику школу при своїй фабриці, куди регулярно набирає учениць і безкоштовно навчає. Деяким приїжджим з інших районів надається й житло. Підтримку надає держава, щорічно виділяючи підприємниці чималу суму [Как живут казахи... 2015]. Фабрика працює за чотирма напрямками – національний весільний одяг, сценічні костюми; товари для туристів, сувеніри; постільна білизна, штори, покривала; пошиття юрт. Юрти замовляють для музеїв, на масштабні державні заходи (нещодавно й Казахстан замовив цілу партію) [Как живут казахи... 2015]. Товар під маркою “Тасбулак” поширюється у Китаї, Казахстані, Туреччині й Монголії. Нещодавно фабрика отримала велике держзамовлення на пошиття цілого етнографічного аулу зі ста юрт – повністю укомплектованих, від внутрішнього оздоблення до зовнішнього оформлення. Під цей проект уряд Китаю виділив, за різними даними, від 6 до 8 га землі й надав фінансування. “У казахів є 22 різних видів юрт. І наша головна мета – показати їх усі. Побудувати з них ціле селище, для того, щоб познайомити з нашою культурою представників інших національностей”, – зазначив керівник казахського національного музею міста Кульджи Азірالی Аміртбекули [Школа по пошиву казахских... 2015]. Додамо, що окрім підтримання та розвитку казахської культури в Китаї, такий етнопарк, звичайно, приваблюватиме багато туристів, і на це розраховує місцева влада, для якої туристичний напрям – одна з важливих галузей економічного життя СУАР.

Низька урбанізація, освіта рідною мовою, ізольоване життя на окраїні Китаю, подалі від масованого китайського культурного впливу, внутрішнє неприйняття китайського способу життя, яке й зараз можна зустріти у казахів Сіньцзяну, – усе це сприяло збереженню мови та культури, – слушно стверджує Т. Єсімова [Єсімова 2015]. Директор Інституту історії та етнології ім. Ч. Ч. Валіханова Х. Абжанов зазначає: “Неабияке значення має накопичений казахами Китаю та Монголії досвід у цілісному збереженні національної культури, її розвитку в традиційних і професійних формах, збереженні та використанні етнокультурних досягнень у складний період ринкової модернізації, глобалізації, досвід, який може мати актуальне застосування в сільській місцевості Казахстану” [Абжанов].

У працях казахстанських науковців вивчення закордонних казахських громад тісно пов’язане з питанням оралманів. Оралмани – це іноземці або особи казахської національності, що не мали громадянства на момент здобуття Казахстаном державного суверенітету і що приїхали до Казахстану відповідно до законодавства РК для постійного проживання. Саме поняття “оралман” у перекладі з казахської означає “той, що повернувся”. Повернення казахів у Казахстан разом із природним зростанням сприяло збільшенню чисельності казахів та їхньої питомої ваги. Згідно із Законом про міграцію населення, оралманам надаються певні пільги, компенсації та інші види соціальної допомоги. З 1991 року в Казахстан повернулися й одержали статус оралмана 259 539 родин, або 953 908 етнічних казахів. Це становить 5,5 % від загальної чисельності населення РК [За 24 года... 2015]. Більшість оралманів – 61,5 % прибули з Узбекистану, 14,3 % є вихідцями з Китаю⁷.

На думку експерта в галузі міжнародної міграції О. Садовської, основна проблема, пов’язана з оралманами з Китаю, полягає в їхній слабкій адаптації в казахстанському суспільстві, через що репатріанти прагнуть зберегти громадянство і

⁷ У 2000-ні в рамках репатріаційної політики на ПМП в Казахстан приїжджали переважно етнічні казахи із Сіньцзяну [Алимов 2014].

паспорти КНР [Алимов 2014]. Водночас К. Сироежкін зазначає: “Ті, хто їдуть до нас, в основній своїй масі не поспішають розставатися з китайським громадянством, оскільки його наявність у сукупності з можливостями, що відкриваються перед етнічними казахами в Казахстані, дозволяє досить успішно реалізовувати завдання по підвищенню добробуту родини й особистого соціального статусу. У всякому разі, саме про це свідчать мої особисті бесіди з успішно працюючими в Казахстані громадянами КНР казахської національності” [Сироежкін 2010, кн. 1, 154]. За словами дослідника, сіньцзянським казахам неофіційно дозволено виїжджати фактично до будь-яких громадян Казахстану (ступінь споріднення не перевіряється), а також на запрошення казахстанських установ і організацій. За рідкісними винятками, пов’язаними, головню, з проблемами безпеки, не забороняється й переїзд на постійне місце проживання в РК. К. Сироежкін наголошує, що ця тенденція, очевидно, активно підтримується як керівництвом автономного району, так і центральним керівництвом у Пекіні, оскільки її реалізація вирішує багато питань, що стоять перед автономним районом і центром [Сироежкін 2010, кн. 1, 152]. Так, прикордонні райони зміцнюються за рахунок представників ханьського етносу, що суттєво знижує рівень негативного впливу зовнішньої пропаганди; вирішується питання споконвічних протиріч і боротьби за першість між казахами та уйгурами, північчю та півднем, і це дозволяє зосередити основні сили на півдні Сінцзяну, що перебуває в нестабільному економічному та політичному стані; поліпшуються казахстансько-китайські відносини. Нарешті, розширення масштабів рееміграції казахів із Китаю дозволить останньому зміцнити свій вплив у Казахстані [Сироежкін 2010, кн. 1, 152–153]. Разом із тим, у казахстанській пресі з’являється інформація, що ті, хто отримав статус оралмана, роками не можуть вивезти членів своїх родин із КНР. Особливо це стосується дітей. Казахи з Китаю в’їжджають у РК лише за приватними запрошеннями. А потім, одержавши посвідку на проживання і статус оралмана, їдуть до своїх родин і не завжди повертаються [Этноиммигранты... 2011].

Серед основних мотивів міграції оралманів із Китаю до Казахстану А. Макулжан виділяє такі:

- політичні та ідеологічні (формування національної держави);
- демографічні (відсутність обмеження народжуваності);
- часткова непевність у майбутньому казахського населення в Китаї і побоювання перед загрозою асиміляції ханьською більшістю [Макулжан 2008, 36].

Більшість інших казахстанських дослідників наголошують переважно на останньому мотиві оралманів або тих казахів, які відправляють своїх дітей навчатися до Казахстану з надією, що ті там залишаться: загроза асиміляції казахів ханьською більшістю.

На думку низки фахівців, рівень життя населення в КНР вищий, перспективи економічного розвитку і зайнятості стабільніші, а пенсійне забезпечення – надійне, і тому серед казахської громади СУАР і в цілому Китаю не відзначається великих інтенцій із приводу переїзду до Казахстану⁸ [Макулжан 2008, 37; див. також:

⁸ Схожі аргументи можна зустріти не лише серед науковців. Так, наприклад, казахстанський студент, що навчався в Шанхаї, Т. Естемесов на сторінках Інтернет-видання “Dialog” пише: “Казахи, як і раніше, розмовляють казахською. Вони не були асимільовані, як і раніше використовують арабську писемність, усе як і раніше. Для більшості казахської молоді як для представників національних меншин існують численні пільги та преференції, і квота прийому до вищих навчальних закладів – лише одна з них. І я тут кажу не про якісь богом забуті університети в Сінцзяні, а про провідні ВНЗ Пекіна та Шанхая. Їхня доля в Китаї набагато краща, ніж невизначеність на казахстанській землі” [Естемесов 2010].

Массового желання казахів... 2014]. К. Сироежкін, зазначаючи, що казахи КНР не поспішають переселятися до Казахстану, наводить такі причини: по-перше, для казахів Китаю терени, на яких вони проживають сьогодні, є історичною та етнічною батьківщиною; по-друге, навіть у Сінцзяні економічні умови життя за низкою параметрів кращі за казахстанські; по-третє, є негативний досвід репатріантів із Монголії 1990-х рр.: більша частина так і не змогла адаптуватися в казахстанському соціумі [Сироежкін 2010, кн. 1, 153–154]. Казахстанський громадський діяч М. Ауезов, відомий своїм критичним ставленням до китайської політики, також визнає: “Казахська діаспора в цілому живе в Китаї непогано. Загальний рівень освіти серед них високий, багато великих бізнесменів, просто можливих людей. Багато хто з них мають тісні зв’язки з Казахстаном, в основному в Сінцзяні. Незважаючи на те, що невпевненість у майбутньому там відчувається, хвиля тих, хто повертається, знижується. Серед багатьох причин і те, що в Китаї зараз гарні соціальні гарантії, високі зарплати для фахівців. Та й тут (у Казахстані. – *I. O.*) їх не завжди радо зустрічають, не завжди їм знаходиться робота, що відповідає їхньому освітньому та інтелектуальному рівню. А він, повторюся, досить високий”⁹ [Мурат Ауэзов... 2010].

Можна подекуди зустріти й сприйняття переселенців із КНР як агентів впливу [див.: Сироежкін 2010, кн. 1, 153]. Наприклад, при обговоренні питання китайської присутності в Казахстані директор консалтингової компанії “Ulagat Business Group” М. Каїрленов помітив, що небезпеку можуть становити оралмани, що переселяються з КНР, які згодом здатні стати агентами впливу Китаю в Казахстані. За його словами, зараз у відносинах двох країн іде цукерково-букетний період, а згодом дії Піднебесної можуть стати більш наполегливими. Через 10–15 років потужна армія переселенців здатна висунути вимоги приєднати якісь регіони Казахстану до Китаю, – зауважив він¹⁰ [Муминов 2014]. Дивлячись на проблему оралманів із другого боку, О. Садовська, зокрема, характеризує переселенців із КНР як людей, орієнтованих на те, щоб залишитися в країні, дуже самостійних, що розраховують лише на власні сили. Вона розповідає, як оралмани з Китаю примудряються обживати та окультурювати безгосподарні землі, які або пустували десятиліттями, або до яких після розвалу Союзу ніхто не докладав рук [Восточное приграничье... 2014]. А оралмани їх зорюють, сіють бобові культури, збирають урожаї, причому для обробітки землі закупають малу сільгосптехніку. Навіть за допомогою свого невеличкого господарства, завдяки працьовитості, вони виявляються більш успішними, ніж казахи-переселенці з

⁹ У тому ж Сінцзяні в аулах уже практично не залишилося казахської молоді. Казахи або сидять на керівних посадах в Урумчі та Кульджі, або емігрують у сусідній Казахстан, де вже сформувалася досить представницька група освічених казахів із Китаю, – розповідає казахстанський журналіст С. Малеев після відвідин СУАР [Малеев 2013]. Водночас у стенограмі круглого столу на тему “Почему оралманам очень сложно влиться в казахское общество?”, проведеного Радіо Азаттик, зокрема зазначається: “Серед оралманів є видатні представники інтелігенції: високоосвічені літератори, діячі культури. Чимало фахівців у сфері юриспруденції, економіки, підприємництва та іноземних мов. Серед переселенців є державні діячі та політики. Однак, незважаючи на освіту і досвід, інтелект і навички, не всім вдається влаштуватися на роботу за фахом і покликанням. Багато оралманів на казахстанському ринку праці залишаються й зовсім не затребуваними” [Аккулы 2010].

¹⁰ О. Садовська у 2008 році вказувала, що, за даними Комітету з міграції Міністерства праці та соціального захисту РК, майже 9/10 казахів, що прибули з Китаю, розселилися в сусідніх із Китаєм областях: Алматинській та Східно-Казахстанській [Садовская 2008, 148–149].

інших країн і навіть місцеві жителі. Дехто вже зараз досяг успіху в бізнесі й наймає на роботу місцевих казахів [Садовская 2015, 21]. Оскільки переселенці з КНР прибувають переважно з прикордонної ІКАО, то їхній бізнес розбудовується на тлі швидкозростаючого зовнішньоторговельного співробітництва СУАР із Казахстаном, частина якого відбувається за рахунок “народної” транскордонної торгівлі. В умовах дефіциту кваліфікованої робочої сили в Казахстані зайнятість оралманів підвищується: переселенці із середньою і вищою професійною освітою працюють у якості керівників, викладачів вузів і вчителів шкіл, фахівців, робітників [Садовская 2015, 22].

Водночас, досконало знаючи китайську, оралмани з Китаю не настільки впевнено володіють рідною казахською. Як з’ясувалося за результатами опитування 2009 року, оралмани з Китаю не дуже активно вивчають сучасну казахську мову, що базується на кириличній графіці. Тобто виникає гіпотетична ймовірність того, що вони можуть залишитися якимось анклавом, досить закритим (особливо дорослі переселенці, які дотепер користуються прийнятим у КНР варіантом казахської мови, заснованим на арабській графіці). І важко сказати, що буде відбуватися усередині таких анклавів, чи будуть вони інтегровані в казахстанське суспільство, чи підтримуватимуть активніші соціальні зв’язки зі своїми одноплемінниками в Сіньцзяні й тяжітимуть, таким чином, до Китаю більше, ніж до своєї нової батьківщини, – зазначає дослідниця [Восточное приграничье... 2014; див. також: Мендикулова 2008, 162, 164].

Навпаки С. Мамбеталін, голова екологічної партії “Руханіят”, під час роботи круглого столу, проведеного Радіо Азатик¹¹, на тему: «Действительно ли в Казахстане существует такое явление, как “оралманофобия”?», запропонував таке: “Якщо вивчити наших казахів із Китаю і дати їм роботу на китайських родовищах, які ми передали на 40–50 років в оренду, якби ми наполягли, щоб там працювали казахи з Китаю, – то в нас не було б жодних питань із тим же Каражанбасом¹². Для нас це terra incognita, той же Китай, а для тих казахів, які живуть у Китаї, це нормально, тому що вони знають менталітет, знають, як вони працюють тощо. А ми зараз, навпаки, наших випускників за державні гроші відправляємо в Китай учити китайську мову, хоча в нас казахи, ті, хто приїжджає з Китаю, вільно володіють і казахською, і китайською мовами. Навіщо нам витратити гроші на навчання наших випускників китайській мові?” [Аккулы 2011].

Зустрічається переконання, що оралмани – “золотий генофонд” казахського народу, оскільки більша частина споконвічної казахської традиційної культури збереглась у середовищі закордонних казахів (Монголії та Китаю), попри інокультурне оточення [Касымова 2012, 42]. У статті “Как живут казахи в уйгурской провинции Китая” на Інтернет-ресурсі “Матрица.Kz” автор, описуючи свої відвідини Урумчі та ІКАО, відверто зазначає: “Кажуть, що вдалині від дому швидко забувається коріння, національні традиції, звичаї, культура. Можливо. Але не у випадку із сіньцзянськими казахами. Склалося відчуття, що вони, навпаки, нас, місцевих казахстанців, можуть багато чому повчити. Що ми взагалі маємо лише слабенький двовідсотковий розчин того, що знають вони?” [Как живут казахи... 2015].

І тут цікаво провести одну паралель: так, буряти міського округу Хулун-Буїр АРВМ¹³ КНР, зберігаючи етнічну ідентичність, вважають себе традиційними бурятами, на відміну від русифікованого, з їхньої точки зору, бурятського населення

¹¹ Радіо Азаттык – казахська редакція Радіо “Вільна Європа”/Радіо “Свобода”.

¹² Нафтогазове родовище “Каражанбас” на заході Казахстану.

¹³ АРВМ – Автономний район Внутрішня Монголія.

Росії. Аналіз стану найважливіших етнічних ознак (мови, матеріальної та духовної культури) цієї частини етносу дозволяє дослідникам зробити висновок, що процеси втрати етнічної самобутності в їхньому середовищі мали значно менші масштаби, аніж у бурятів Росії [Бороноева 2001, 111; 113]. Слід зауважити, що йдеться про спільноту у 8224 буряти (за даними 2004 року). Отже, казахи напевно не одиноки в спроможності зберегти свою самобутність і національну свідомість на теренах КНР, це поки вдається й іншим етнічним групам.

Водночас слід зауважити, що в 1992 р. Всесвітня асоціація казахів оголосила, що саме казахи Монголії зберегли традиційну культуру та мову краще, ніж казахи, які проживають в інших країнах¹⁴ (казахська мова використовується на офіційному рівні в районах проживання казахів) [Касымова 2011а, 136]. За словами директора аналітичного центру ВАК К. Балтабаєвої, казахам, які живуть у Монголії, вдається зберегти національну культуру: “Казахська діаспора в Монголії – унікальна. Казахи живуть у Монголії... за 1600 км від столиці – Улан-Батора. Тому вони не зазнають впливу великих міст. У Монголії працюють 42 школи з казахською мовою навчання. Діти, навпаки, погано знають монгольську мову. Обидва народи – кочові й прекрасно розуміють один одного. Можна сказати, що казахам із Монголією пощастило” [Експерт... 2013; див. також: Орынбаева]. Отже, зазначається, що казахам Монголії вдалося уникнути асиміляційного впливу зовнішнього світу, зберегти в первозданному вигляді найважливіші елементи традиційної народної культури. Цю ситуацію вчені Монголії казахської національності пояснювали двома причинами: по-перше, казахи Монголії уникли репресій на ідейно-політичному ґрунті, по-друге, завдяки схожості кочової культури монголів і казахів [Балтабаева 2014, 87]. Перевага, що віддається Монголії казахстанськими науковцями, цікава й тому, що, вочевидь, монгольська держава поки не забезпечує достатньої тамтешні казахські культурні осередки¹⁵ [див.: Балтабаева 2014, 87–88]. Тобто, фінансова підтримка з боку держави не є вирішальним фактором при оцінці становища казахської громади в тій чи іншій країні. Не викликає гостро негативної реакції навіть той факт, що останнім часом у казахських школах лише казахська мова і література викладаються казахською мовою, а інші предмети – монгольською [див.: Балтабаева 2014, 88]. У той же час подібна ситуація з казахськими школами в СУАР є основним приводом для занепокоєння як казахстанських науковців, так і експертного середовища.

Шостий перепис населення КНР показав зростання кількості казахів у містах особливого статусу центрального підпорядкування, до яких належать Пекін, Тяньцзінь, Шанхай, Чунцін. Якщо в середині 1982 р. у них проживав 231 казах, то у 2010 р. – 2976 казахів, тобто кількість зросла в 13 разів, причому по всіх містах [Baltabayeva 2014, 154]. На думку науковців ВАК, присутність казахів у цих мегаполісах, де постійно і тимчасово проживає понад 84 млн. громадян Китаю, свідчить про якісні зміни в казахській громаді в умовах економічної реформи кінця 1970-х років, перехід до ринкової економіки, розвиток внутрішньої трудової

¹⁴ За словами казахстанського етнографа С. Ажигалі: “Західна Монголія – це унікальне, у багатьох відношеннях єдине місце у світі, де в комплексному вигляді збереглася традиційна культура казахів – починаючи зі скотарського господарства, самобутньої системи поселення й до проявів обрядового життя, народних знань” [цит. за: Балтабаева 2014, 79].

¹⁵ “Ринкова економіка, відсутність кадрів важко позначається на національній культурі, споживачі якої в основному проживають у сільській місцевості”, – пише К. Балтабаєва [Балтабаева 2014, 87].

міграції за межі регіонів традиційного проживання, зростаючу мобільність населення, і в першу чергу кваліфікованих кадрів, які володіють китайською мовою, в тому числі й жінок, а також навчальну міграцію казахської молоді, націленої на здобуття конкурентоспроможної освіти китайською мовою, затребуваною у всіх сферах народного господарства, бізнесу та міжнародного співробітництва [Baltabayeva 2014, 154]. Мовляв, зрозуміле прагнення освічених казахів виявити свій потенціал у внутрішніх районах Китаю, де існує свобода економічної діяльності, бізнесу, великий ринок капіталу, праці, попиту робочої сили, товару, міжнародного туризму. Натомість К. Сироежкін підкреслює, що, незважаючи на значний прогрес, досягнутий у справі підвищення культурного і загальноосвітнього рівня казахів Сінцзяну, він залишається відносно низьким, хоча і значно вищим, ніж у представників уйгурського етносу. Невисокий рівень освіти визначає й відповідні сфери зайнятості казахського населення Сінцзяну. 78 % казахів зайняті в землеробстві, скотарстві, рибництві та лісовому господарстві [Константин Сыроежкін... 2015]. Водночас, за словами дослідника, на сьогоднішній день більша частина представників казахської етнічної громади КНР – це люди, чие становлення довелося на роки реформ. Це означає, що вони, з одного боку, на власному досвіді відчули ті зміни, які мали місце в Китаї за останні 30 років; а, з другого боку, – що теоретично повинні мати підприємницьку хватку, – зазначає К. Сироежкін [Сыроежкін 2010, 143]. На жаль, автору зустрілося небагато казахстанських наукових праць, де уважно розглядається такий цікавий і переломний період у житті казахської спільноти в Китаї на початку ХХІ ст.

Здійснення програми “освоєння західних земель” логічно призводить до штучного зростання населення регіону за рахунок ханьців, певних кадрових обмежень, що також викликає помітне занепокоєння корінних мешканців СУАР і казахстанських експертів, які спостерігають за станом справ у Сінцзяні [Baltabayeva 2014, 157; Ескенбай 2007; Макулжан 2008, 35–36 та ін.]. Ведення сільськогосподарської діяльності зустрічається із серйозною конкуренцією з боку ханьців, де ця сфера поставлена воістину на промислові рейки. Рівень безробіття серед усіх нацменшин досить високий, водночас приїжджі ханьці, відомі своєї працездатністю й умінням виживати в складних умовах, найчастіше “перехоплюють” роботу в місцевого населення, що провокує зростання внутрішнього невдоволення [Каукенова 2015]. Казахська громада не одинока в своїх побоюваннях. Занепокоєні й тувинці Алтайського округу (близько 2500 осіб). “Останнім часом наших одноплемінників у Китаї хвилюють питання їхнього майбутнього як етносу: чи зможуть вони залишитися тувинцями через 50–60 років; чи збережуть наступні покоління рідну мову, звичаї й традиції пращурів. Побоювання ці породило поступове збільшення кількості китайців у цих краях”, – зазначає російський етнолог Ж. Юша після відвідин Алтайського округу 2011 року [Юша 2011].

Традиційним заняттям казахів було кочове й напівкочове скотарство, яке в цей час переживає серйозну кризу, викликану планами китайського уряду з економічного розвитку західних регіонів країни (нафтогазовий сектор, транспортні коридори, переведення сільського господарства на капіталістичні рейки, еко- і етнотуризм) [Касымова 2011, 128]. Так, одним із неоднозначних аспектів у житті китайських казахів СУАР, що привертає увагу етнологів КР, є седентаризація, що триває з 1980-х рр. Влада СУАР здійснює програму переведення кочівників на осілий спосіб життя шляхом надання їм грошової допомоги та житла. За словами місцевих чиновників, це робиться для того, щоб вони повною мірою користувалися результатами розвитку сучасного суспільства Китаю, включно з доступом

до медичного обслуговування та освіти. До того ж, збільшення кількості кочівників і поголів'я худоби призводить до погіршення пасовищ, – заявляє місцева влада [див.: Касымова 2011, 132]. На сесії китайського парламенту у березні 2013 р. влада повідомила про грандіозний план переселення 400 мільйонів сільських жителів у міста протягом 10 років. На ці заходи китайський уряд ладний був виділити 6,4 трлн. доларів. Керівництво КНР вважає, що урбанізація є основою економічного розвитку країни, а також найбільшою та найважливішою силою розширення внутрішнього попиту Китаю [Сулейменов 2013]. Отже, процес активної урбанізації охоплює й СУАР і призводить до значних змін у соціально-економічному житті сільського казахського населення Західного Китаю.

Донедавна у казахів китайського Алтаю активно функціонувало кочове та напівкочове скотарство, яке наразі зазнає істотних змін, хоча багато традиційних елементів колишнього скотарського господарства зберігаються (наприклад, транспортування вантажів при перекочівлях відбувається як вантажним транспортом, так і на верблюдах). В Алтайському окрузі швидкими темпами іде будівництво селищ для осідаючих скотарів. При цьому передбачені різні пільги й виплати-компенсації за їхній перехід на осілість. Під час експедиції 2012 року співробітники відділу етнології Інституту історії та етнології імені Ч. Валіханова побували в такому аулі осілих скотарів – кистаці¹⁶ Байгетобе, розташованому біля села Дуре [Орынбаева 2014, 242]. Кожній родині скотарів виділяється по 50 му землі – 15 га. Будуються будинки з різною житловою площею. За будинок у 80 квадратів 30 тис. юанів сплачує той, хто заселяється, іншу суму сплачує держава. Менш забезпечені беруть будинки в 50 кв. м, сплачуючи близько 17 тис. юанів, 55 тисяч юанів вноситься з державної скарбниці. Ті, хто не має і цієї суми, беруть кредит. Електрифікацію, забезпечення водою, будівництво доріг та освітлення селищ також бере на себе держава. Однак, попри значну державну підтримку, деякі місцеві жителі занепокоєні політикою седентаризації, побоюючись, що це призведе до падіння рівня життя колишніх скотарів [Орынбаева 2014, 242].

За вищезгаданими результатами дослідження групи “Суспільна думка”, наразі соціально-економічне самопочуття казахів Сіньцзяну більш-менш вирівнюється завдяки туристичному кластеру в Ілі-Казахському автономному окрузі. Мовляв, за всю туристичну інфраструктуру округу відповідають казахи¹⁷, які завдяки цій обставині й підвищують свій добробут [Сурганов 2015]. Відповідно до довгострокових, стратегічних планів економічного та соціального розвитку як СУАР у цілому, так і китайського Алтаю зокрема, в останньому, поряд із помітними господарсько-інфраструктурними змінами, ведеться інтенсивна робота з облаштування району в зону туризму, формування тут туристичного кластера, причому в найближчій перспективі, – зауважують казахстанські етнологи, розповідаючи, зокрема, про озеро Канас [Ажигали, Орынбаева 2013, 154]. За їхніми словами, туристичний бізнес розбудовується і в інших районах розселення казахів – таким є велика ущелина Богда, на південь від м. Фукана, за 80 км на схід від Урумчі, де у верхів'ях розташоване мальовниче озеро Богдаколь. До нього веде прекрасно обладнана дорога довжиною 20 км. Місцевість здавна обживалася казахськими скотарями, багато з яких нині осіли й залучені в сферу обслуговування численних туристів. На березі цього великого озера, де зараз ходять теплоходи, утворилося

¹⁶ Кистак (*кыстак*, від тюрк. зимовище) – селянське поселення в Середній Азії, спочатку – зимівлі кочівників і напівкочівників.

¹⁷ Таке твердження є певним перебільшенням, як буде видно з нижченаведеного матеріалу.

ціле юртове містечко, де поселяються гості: китайці, іноземці [Ажигали, Орынбаева 2013, 154]. У вищезгаданій ущелині Богда створений великий Центр казахської культури “Хан сарайы” з музеєм, у якому є досить репрезентативна етнографічна експозиція; сам будинок музею споруджений у стилі народного зодчества казахів Східного Туркестану. Цікаво, що цей культурний центр створено з ініціативи одного китайського бізнесмена за участі місцевих казахських етнографів [Ажигали, Орынбаева 2013, 155].

Висвітлюючи розвиток туризму в СУАР, казахстанські дослідники не втримуються від порівняння зі станом справ у цій галузі в РК. “Однак, повертаючись до туризму, що активно розбудовується, у Китаї, у який залучені й наші співвітчизники, мимоволі виникає питання: чому б і в нас у Казахстані, у не менш мальовничій частині Алтаю, не створити туристичні райони з відповідною інфраструктурою?” – виникає питання казахстанських етнологів [Ажигали, Орынбаева 2013, 155; див. також: Где-то по соседству... 2013]. “На відміну від нашого Маркаколю, на Канасі зуміли розвинути інфраструктуру туризму. До послуг відпочиваючих комфортабельні кемпінги, водні лижі й повітряні кулі, прогулянки по озеру на судах, знайомство з побутом і звичаями казахів, монголів і тувинців, які тут живуть, для чого створені етнографічні аули”, – пише А. Самаєв [Самаєв 2004]. Водночас зауважимо, що існують не лише позитивні сторони в успішному функціонуванні таких етнопарків. Так, російські дослідники, визнаючи, що етнографічний туризм приносить немалий зиск представникам нацменшин КНР і надає робочі місця на допоміжних об’єктах, пишуть про комерціалізацію їхньої національної культури, яка починає виключно орієнтуватися на етнотуризм (наприклад, проведення фестивалів і різноманітних конкурсів націлене на залучення туристів тощо), коли комерційна експлуатація своєї етнічної приналежності стає нормою [Булдакова 2006, 81; Ставров 2007, 23, 25].

Казахстанські науковці та експертне середовище фіксують інший негативний фактор, спричинений розширенням туристичного бізнесу та відповідної інфраструктури в традиційних місцях проживання та кочівлі насамперед алтайських казахів КНР. 5 жовтня 2007 року на сайті “Eurasianet” з’явився матеріал незалежного дослідника Дж. Лілліс, присвячений проблемі поступового зникнення національної казахської культури в СУАР [див.: Д. Лілліс... 2007]. На прикладі розвитку туристичної інфраструктури навколо Канасу Дж. Лілліс розповіла, як природна краса краю перетворилася на загрозу кочовому способу життя. До озера проклали бруковані дороги уздовж стежок, що з’єднують зимові й літні пасовища кочівників. Казахи, які проживають на території державного природного парку Канас – створеного з метою розвитку туризму і захисту навколишнього середовища, – говорять, що представники влади часто велять кочівникам перебиратися в інші місця, щоб звільнити місце під будівництво готелів, ресторанів та інших об’єктів туристичної інфраструктури. Одні місцеві жителі розповідають, що їх попросили пересунути свої будинки, інші кажуть, що їм більше не дозволяють жити в юртах у районах, де тепер розміщують туристів [Д. Лілліс... 2007]. Більшість юрт у головному туристичному селі в самому серці парку – це сувенірні крамниці, у яких працюють ханьці. Однак гарячкові темпи освоєння території створюють також загрозу для екології: адже для реалізації планів потрібні додаткові джерела води й енергії, а відвідувачі інтенсивно забруднюють територію. Більша частина прибутків іде в кишеню китайських бізнесменів з інших районів Китаю, яким належать готельно-ресторанні комплекси й сувенірні крамниці [Д. Лілліс... 2007; див. також: Yuxin Hou 2014]. Місцеві жителі також заробляють

на приїжджих, хоча й меншою мірою: вони здають туристам кімнати, катають їх на конях і фотографують із верблюдами й гірськими козами. У місцях особливо великого напливу туристів підприємці, які бажають продати свої товари і послуги, відтепер зобов'язані платити певну суму за можливість працювати. Коли забудовники націлилися на їхні землі, деякі сіньцзянські казахи вирішили продати все і виїхати, дехто – до Казахстану. Дж. Лілліс припускала, що з прискоренням темпів освоєння цих місць все більша кількість сіньцзянських казахів вирішить переїхати до РК [Д. Лілліс... 2007]. У відповідь на це припущення на сайті “Центразия” (12.10.2007) з’явився інший матеріал під назвою “Казахи в Синьцзяне – как им быть?”, де визнавалося, що казахське населення у Китаї, яке протягом останніх десятиліть збільшувалося куди вищими, ніж їхні родичі в самому Казахстані, темпами, може незабаром підпасти під демографічну тенденцію зовсім іншого характеру внаслідок залучення все більших мас казахів у суто китайське середовище з наступною їхньою асиміляцією [Ескенбай 2007]. Матеріал містив переважно розмірковування про ймовірність переїзду китайських казахів до Казахстану, і автор слушно сумнівався, чи всі казахи КНР цього забажають.

Перший заступник голови президії ВАК Т. Мамашев, який влітку 2009 р. відвідав казахські автономії Китаю, розповідав про відвідини озера Канас і спілкування з тамтешніми казахами. Останні, за словами Т. Мамашева, побоюються, що незабаром їх витіснять з історичних земель [Капкызы 2009]. Земля не є будь-чисю власністю, яка могла б передаватися в спадщину з покоління в покоління, а є власністю держави. Тому, вважають китайці, вона повинна належати державі й служити інтересам держави. Казахи, які здавна жили навколо озера Канас, звели близько 300 юрт на його березі й заробляли на життя обслуговуванням туристів. Потім кількість дозволених для зведення юрт була зменшена до 150, а з часом – вже до 70. «Напевно, через один-два роки нам не дадуть навіть заглядати сюди, – скаржаться тамтешні казахи. – Тепер наша надія – це переселення в Казахстан... Часи пісні “Що зрівняється з чудовою природою землі нашої – рідного Алтаю” уже пішли в минуле, є історією. Тепер нам не повернути наші джайляу¹⁸» [Капкызы 2009].

У 2014 році черговий раз поширилась інформація, що пасовища й джайляу кочових казахів у Сіньцзяні були відібрані для “державних потреб”. Низка активістів у Китаї та Казахстані у зв’язку з цими подіями висловили своє невдоволення в Інтернеті. Р. Айипули, виконавчий директор республіканської суспільної організації “Жебеу”, активіст, який переїхав на початку 1990-х років із Китаю в Казахстан і займається питанням казахських діаспор, прокоментував цю інформацію так: “В останні 20 років це відбувається в Сіньцзяні постійно. Звичайно, тут є й державні будівельні проекти. У зв’язку з освоєнням західного регіону Китаю будівництво розвивається інтенсивно. Зросла кількість проектів, пов’язаних із будівництвом шляхів, мостів, із перекриттям гирл річок задля одержання електроенергії. Оскільки більша частина цих проектів здійснюється в інтересах держави, виплачуються компенсації. Однак ці проекти не можуть не стикатися з інтересами місцевих жителів” [Лаханулы 2014]. У зв’язку з реалізацією урядової програми розвитку західних районів Китаю зросла тенденція обезземелювання сільської

¹⁸ Джайляу (тюрк.) – літні пасовища в Середній Азії і на Алтаї, що розташовуються в горах, на поверхнях вирівнювання, а також у широких річкових долинах і улоговинах. Джайляу мають бути вдосталь забезпечені травостоєм, водопоєм, оптимальною (відносно) прохолоддою, аерацією, відсутністю комарів, що п’ють кров; для них характерна відсутність стаціонарних будівель.

частини сінцзянських казахів. Казахи втратили літні пасовища, місця їхнього традиційного проживання активно купуються ханьцями, – роблять висновок науковці з ВАК [Одна десятая процента... 2014; Baltabayeva 2014, 157]. Казахстанські етнологи зауважують: “...єдиний сумний момент – поступово звучується сфера побутування традиційної казахської культури, і окремі групи скотарів-казахів змушені кочувати високо в горах. Але, здається, у сучасну епоху цей процес відмирання старотрадиційної культури є, у принципі, неминучим. Втішним є те, що саме казахське населення Сінцзяну прагне зберігати етнографічні засади культури – особливо в області духовної, а також і в доступних формах матеріальної сфери” [Ажигали, Орынбаева 2013, 154].

Отже, розглянувши низку наукових розвідок казахстанських істориків, етнологів, соціологів, політологів, присвячених сучасному становищу казахської громади в КНР, можна зробити висновок, що головну увагу, а також захоплення в більшості з них викликає спроможність китайських казахів зберегти свою традиційну культуру та національну самобутність, попри трансформації та трагедії ХХ ст. Завдяки цьому вони, фактично, сприймаються як “справжні” казахи, такі як належить. У той же час виглядає, що при оцінці сучасних змін, яких зазнає господарство казахських кочівників внаслідок китайських реформ, казахстанські дослідники набагато стриманіші. Вочевидь, збережені впродовж трагічного ХХ ст. і відновлені за останні десятиліття модернізації традиційна культура та форми господарювання китайських казахів, з одного боку, мають розвиток та солідну державну підтримку (що імпонує казахстанським науковцям-гуманітаріям). З другого – під загрозою опиняється насамперед одна із засад казахської самобутності, втрачена радянськими казахами і збережена в СУАР, – номадизм. Побудовані на польових дослідженнях та інтерв’ю з китайськими казахами й оралманами казахстанські наукові розвідки засвідчують подвійність, неоднозначність ситуації: так, за послідовної модернізації китайського суспільства добробут китайських казахів зростає, вони мають всі можливості для розвитку своєї національної культури, і водночас стрімкий економічний розвиток СУАР, урбанізація, розбудова туристичної інфраструктури, щонайменше, видозмінюють традиційні форми господарства разом зі споконвічними землями казахських номадів, фактично наближуючи автентичну казахську громаду до втрати своєї національної самобутності.

ЛІТЕРАТУРА

Абжанов Х. Флагман отечественной исторической науки: вершины впереди // Портал “История Казахстана”. – <http://e-history.kz/ru/contents/view/334>

Ажигали С. Е. Общие итоги комплексного этнокультурного исследования казахской диаспоры Центральной Азии (Монголия, Россия, Китай) // **Казахская диаспора Центральной Азии: история – культура – памятники:** Матер. Междунар. науч. конф. (г. Алматы, 5 декабря 2014 г.). Алматы, 2014.

Ажигали С. Е., Орынбаева Г. У. Экспедиция этнологов в Алтайскую автономную область СУАР КНР // **Отан Тарихы** (Вітчизняна історія), 2013, № 2 (62).

Аркулы С.-Х. Ксенофобия в Казахстане тормозит приток этнических казахов из-за рубежа // **Радио Азаттык.** 16 февраля 2010. – http://rus.azattyq.org/content/kazakhstan_repatriates_adaptation/1958431.html

Аркулы С.-Х. Существует ли в Казахстане “оралманophobia”? // **Радио Азаттык.** 12 октября 2011. – http://rus.azattyq.org/content/repatriate_diskrimination_kulibayev_janaozen_phobia_migration/24356665.html

Алимов М. Убить дракона... в себе // **Central Asia Monitor**. 25 сентября 2014. – <http://camonitor.com/13545-ubit-drakona-v-sebe.html>

Алимова А. В Китае учат казахской народной медицине // **Закон.KZ**. 8 апреля 2013. – <http://www.zakon.kz/kazakhstan/4550490-v-kitae-uchat-kazakhskojj-narodnoj.html>

Балтабаева К. Н. Казахи Баян-Ольгийского аймака Монголии: историко-демографический срез: 1989–2010 гг. // **Казахская диаспора Центральной Азии: история – культура – памятники**: Матер. Междунар. науч. конф. (г. Алматы, 5 декабря 2014 г.). Алматы, 2014.

Бороноева Д. Ц. Специфика образа этнической самоидентификации бурят Внутренней Монголии КНР // **Феноменология традиционности и современности**. Улан-Удэ, 2001.

Булдакова В. Г. Национальная политика КНР в отношении малочисленных народов // **Россия и АТР**, 2006, № 4.

В Китае проживают 1,46 млн. казахов // **МИА “Казинформ”**. 18 сентября 2015. – <http://inform.kz/rus/article/2819646>

Восточное приграничье: реалии, фобии и перспективы // **Central Asia Monitor**. 18 сентября 2014. – <http://camonitor.com/13483-vostochnoe-prigraniche-realii-fobii-i-perspektivy.html>

Есимова К. Казахский китайский // **Esquire.kz**. 9 марта 2015. – http://esquire.kz/1737-kazahskiy_kitayskiy

Естемесов Т. Трезвый взгляд на китайскую миграцию // **Dialog.kz**. 20 апреля 2010. – <http://www.dialog.kz/articles/obshchestvo/2010-04-20/talgat-estemesov-trezvyu-vzglyad-na-kitayskuyu-migraciyu>

Живущие в КНР казахи считают Китай своей Родиной // **Nur.kz**. 12 июня 2015. – <http://www.nur.kz/785791-zhivushchie-v-knr-kazakhi-schitayut-kitay-svo.html>

Жумасеитова Г. Т. Народные танцы как отражение идеи национального самосохранения казахскими диаспорами // **Қазақ диаспорасының заманауи эстетикалық және этикалық құндылықтары. Дөңгелек үстел материалдары (Алматы қ., 21 маусым 2013 ж.)**. Алматы, 2013.

Жумасеитова Г. Т. Танцевальное искусство – культурное наследие казахской диаспоры Китая // **Дүниежүзі қазақтары қауымдастығы** (Всесвітня асоціація казахів). – http://qazaq-alemi.kz/more?page_id=37&id=392

За 24 года на историческую родину вернулись почти 1 млн. казахов // **Капитал. Центр деловой информации**. 28 мая 2015. – <http://kapital.kz/gosudarstvo/40712/za-24-goda-na-istoricheskuyu-rodinu-vernulis-pochti-1-mln-kazahov.html>

Казахи Китая // **Портал “История Казахстана”**. – <http://e-history.kz/ru/contents/view/481>

Казахстан – опора всех казахов // **История Казахстана: Хрестоматия**: Учеб. пособие для 11 кл. обществ.-гуманит. направления общеобразоват. шк. / Сост.: К. М. Толеубаева, Г. К. Кенжебаев, А. М. Копекбай, Г. Б. Жексембекова. 2-е изд., перераб., доп. Алматы, 2011.

Как живут казахи в уйгурской провинции Китая // **Матрица.Kz**. 3 декабря 2015. – <http://www.matritca.kz/news/27914-kak-zhivut-kazahi-v-uigurskoj-provincii-kitaya.html>

Кальш А. Б., Касымова Д. Б. Семейные практики как способ сохранения идентичности казахов КНР (по материалам семейных историй репатриантов) // **Казахская диаспора Центральной Азии: история – культура – памятники**: Матер. Междунар. науч. конф. (г. Алматы, 5 декабря 2014 г.). Алматы, 2014.

Капкызы Е. Кенжебек Заркумулы: Среди сотен миллионов китайцев мы сумели сохранить чистоту своего языка // **Радио Азаттык**. 21 марта 2009. – <http://rus.azattyq.org/content/article/1514076.html>

Касимова З. М. Современное состояние музыкальной культуры казахов СУАР // **Дүниежүзі казактары қауымдастығы** (Всесвітня асоціація казахів). – http://qazaq-alemi.kz/more?page_id=37&id=383

Касимова Д. Б. Реформы и новая интерпретация кочевого скотоводства: современное положение казахской диаспоры в Китае // **Вестник КазНУ**. Серия историческая, 2011, № 4 (63).

Касимова Д. Б. Идентичность зарубежных казахов: взгляд западных исследователей // **Вестник КазНУ**. Серия историческая, 2011а, № 4 (63).

Касимова Д. Б. Этническая миграция в Казахстане: концепции и исследовательское поле современной историографии // **Казахстан-Спектр**, 2012, № 2 (60).

Каукенова Т. Растворятся ли казахи СУАР в ханьской волне? // **Радиоточка**. Медиапортал. 16 января 2015. – <http://radiotochka.kz/7118-kazahi-kitaya-cena-uspeha-poterya-samobytnosti.html>

Константин Сыроежкин: большой вопрос Синьцзяна. Беседа с Русланом Изимовым // **Central Asian Analytical Network (CAAN)**. 1 ноября 2015. – <http://caanetwork.org/archives/5915>

Қоңырбаева К. Қытайдағы казактардың құндылықтар жүйесіндегі жаңғырулар (Модернізація ціннісного світу казахів Китаю) // **Адам әлемі**, 2014, № 2 (60).

Лаханулы Н. “Акорде безразличны казахские диаспоры” // **Радио Азаттык**. 23 мая 2014. – <http://rus.azattyq.org/content/akorda-i-kazakhskaya-diaspora-v-kitae/25395703.html>

Лаханулы Н. Казахские конноспортивные игры и народная медицина – в списке наследия Китая // **Радио Азаттык**. 27 января 2015. – <http://rus.azattyq.org/content/kazakhskaya-medicina-nasledie-kitaya/26815445.html>

Макулжан А. Положение казахской общины в СУАР КНР // **Казахстан в глобальных процессах**, 2008, № 2 (16).

Малеев С. Туркестанский дневник. Наблюдения и умозаключения // **Алтынорда**. 20 марта 2013. – <http://www.altyn-orda.kz/turkestanskij-dnevnik-nablyudeniya-i-umozaklyucheniya-erik-turkestanskij-dnevnik-podzagolovok-nablyudeniya-i-umozaklyucheniya-serik-maleev/>

Массового желания казахов переселиться из Китая в Казахстан уже нет // **Tengrinews.kz**. 22 августа 2014. – <http://tengrinews.kz/conference/58/>

Мендикулова Г. М. Современные миграционные тренды между Казахстаном и Китаем // **Центральная Азия – Китай: состояние и перспективы сотрудничества**. Алматы, 2008.

Муминов А. КНР и РК. Конфетно-букетный период заканчивается. Что дальше? // **Kursiv.kz**. 23 сентября 2014. – http://www.kursiv.kz/news/details/obshestvo/knr_i_rk_konfetno_buketnyy_period_zakanchivaetsya_chno_dalshe/?sphrase_id=465658

Мурат Ауэзов: Живя у горы, знай реки, текущие сверху. Китай у порога – это не беда и не благо. Это неизбежность, которую надо превратить в благо // **Алтынорда**. 9 сентября 2010. – <http://www.altyn-orda.kz/murat-aezov-zhivya-u-gory-znaj-reki-tekushhie-sverhu-kitaj-u-poroga-%E2%80%93-eto-ne-beda-i-ne-bлаго-eto-neizbezhnost-kotoruyu-nado-prevratit-v-bлаго/>

Одна десятая процента. Что представляют собой и как живут многочисленные казахские диаспоры за пределами исторической Родины? // **Stan Radar**. 21 августа

2014. – <http://www.stanradar.com/news/full/11902-odna-desjataja-protsesta-chto-predstavljajut-soboj-i-kak-zhivut-mnogochislennye-kazahskie-diaspory-za-predelami-istorich.html>

Орынбаева Г. У. Идентичность казахов Китая в условиях изменения социокультурной среды // **Қазақ диаспорасының заманауи эстетикалық және этикалық құндылықтары. Дөңгелек үстел материалдары (Алматы қ., 21 маусым 2013 ж.).** Алматы, 2013.

Орынбаева Г. У. О казахах Китая и оралманах // **Закон.KZ.** 28 февраля 2013а. – <http://www.zakon.kz/4543965-o-kazakhakh-kitaja-i-oralmankh.html>

Орынбаева Г. У. Преломление новейшей истории Китая в судьбе казахской семьи // **Казахская диаспора Центральной Азии: история – культура – памятники:** Матер. Междунар. науч. конф. (г. Алматы, 5 декабря 2014 г.). Алматы, 2014.

Орынбаева Г. У. К вопросу об изучении межэтнических отношений в Казахстане // **Институт истории и этнологии им. Ч. Ч. Валиханова.** – <http://www.iie.kz/?p=4022>

Османова Н. Как живут казахи за рубежом? // **Прикаспийская коммуна.** Общественно-политическая газета Атырауской области. 12 ноября 2013. – <http://pricom.kz/?p=27189>

По следам великого исхода // **Exclusive.** 4 августа 2010. – <http://exclusive.kz/post1280898797.html>

Посол Казахстана в КНР обсудил вопросы сотрудничества с крупными синьцзянскими компаниями // **Forbes.kz.** 13 июля 2012. – http://forbes.kz/news/2012/07/13/newsid_5452

Правительство Китая намерено выделить средства на развитие казахской литературы // **Алтынорда.** 17 января. 2011. – <http://www.altyn-orda.kz/pravitelstvo-kitaya-namereno-vydelit-sredstva-na-razvitie-kazahskoj-literatury/>

Садовская Е. Ю. Современная китайская миграция в Казахстане: основные тенденции, проблемы и перспективы // **Центральная Азия – Китай: состояние и перспективы сотрудничества.** Алматы, 2008.

Садовская Е. Китайская миграция в Казахстане // **Демоскоп Weekly.** № 629–630 (9–22 февраля 2015).

Самаев А. По ту сторону границы. Или-Казахская автономная область, близкая и незнакомая // **Континент,** 2004, № 8. – <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1083565140>

Самаев А. К. Казахская ирредента и диаспора в КНР и возможность получения ими информации на казахском языке // **Социально-экономические и этнокультурные процессы в Верхнем Прииртышье в XVII–XX веках:** Сборник материалов Международной научной конференции. Новосибирск, 2011. – <http://sibistorik.ru/project/conf2010/045-samayev.htm>

Ставров И. В. **Реализация национальной политики КПК в северо-восточных провинциях КНР (1978–2002 гг.):** Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Специальность 07.00.03 – Всеобщая история / Институт истории, археологии и этнографии народов Дальнего Востока ДВО РАН. Владивосток, 2007.

Сулейменов Р. В Синьцзяне отары овец по скоростным автострадам кочуют на весенние пастбища // **МИА “Казинформ”.** 26 марта 2013. – <http://inform.kz/rus/article/2545124>

Сурганов В. Казахи Китая говорят на родном языке, но своей Родиной считают КНР // **Капитал. Центр деловой информации.** 12 июня 2015. – <http://kapital.kz/>

gosudarstvo/41108/kazahi-kitaya-govoryat-na-rodnom-yazyke-no-svoej-rodinoj-schitayut-knr.html

Сыроежкин К. Л. **Казахи в КНР: очерки социально-экономического и культурного развития.** Алматы, 1994. – <http://www.continent.kz/library/KN-7/7glava7.html>

Сыроежкин К. Л. **Казахстан – Китай: от приграничной торговли к стратегическому партнерству.** В трех книгах. **Кн. 1. Вначале пути.** Алматы, 2010.

Турганбаева Л. Р. Особенности мемориальной архитектуры казахов Монголии и Китая // **Казахская диаспора Центральной Азии: история – культура – памятники:** Матер. Междунар. науч. конф. (г. Алматы, 5 декабря 2014 г.). Алматы, 2014.

Хафизова К. Ш. Китай в моей жизни // **Китай глазами казахстанцев.** Алматы, 2012.

Школа по пошиву казахских национальных костюмов открылась в Китае // **Казахстанская правда.** 26 ноября 2015. – <http://www.kazpravda.kz/rubric/mir/shkola-po-poshivu-kazahskih-natsionalnih-kostumov-otkrilas-v-kitae/>

Эксперт: Казахам в Китае не дают учить казахский язык // **Nur.kz.** 31 октября 2013. – <http://www.nur.kz/288351.html>

Этноиммигранты вынуждены возвращаться из ВКО обратно в Китай // **Капитал. Центр деловой информации.** 27 июля 2011. – <http://kapital.kz/archive/7159/etnoimmigranty-vynuzhdeny-vozvraschatsya-iz-vko-obratno-v-kitaj.html>

Юша Ж. Тувинцы в Поднебесной (ч. 2) // **Новые исследования Тувы.** 26 октября 2011. – <http://www.tuva.asia/news/asia/4042-tuvincy-kitay2.html>

Яо Ван. **Синьцзян-Уйгурский автономный район и политика КНР в контексте современных вызовов международной безопасности.** Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук. Специальность: 23.00.04 – “Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития” / Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова. Москва, 2015.

Baltabayeva K. N. The Kazakh community in China: some new tendencies in development (according to census of 2010) // **Казахская диаспора Центральной Азии: история – культура – памятники:** Матер. Междунар. науч. конф. (г. Алматы, 5 декабря 2014 г.). Алматы, 2014.

Yixin Hou. The Analysis of Current Situation of Tuva people in China // **Новые исследования Тувы,** 2014, № 1. – http://www.tuva.asia/journal/issue_21/6984-hou.html